

Ausztria szemben Magyarországgal: nemzeti lét, államiság és erőszak 1867 után

Jeremy King: Austria versus Hungary: Nationhood, Statehood and Violence since 1867, Nationalitätenkonflikte im 20. Jahrhundert, Herausgegeben von Philipp Ther und Holm Sundhaussen, Forschungen zur Osteuropäischen Geschichte, 59 Harrassowitz Verlag – Wiesbaden, 2001. 163–179. p.

A tanulmány a Habsburg Monarchia osztrák, illetve magyar oldaláról mutat be egy-egy esettanulmányt az 1867-es kiegyezést követő időszakból.

Az ausztriai eset

1898. január 21-én az osztrák koronabirtokon a csehországi Budweis/Budejovicban a német, illetve a cseh koalíció közötti választások a németek alig 5 százalékos győzelmét eredményezték. Ezt követően a közrendet a dühös tömeg a városban a napóleoni háborúk óta nem zavarta meg ilyen mértékben. Az erőszak kirobbanásának önkormányzati és osztrák magyarázata van. A cseh–német viszály évtizedes múltra tekintett vissza, akkorra azonban a cseh vezetők azt állították, hogy a város főleg cseh, és a választási rendszert igazságtalannak tartották, a városháza német irányítását pedig a cseh jogok megsértésének. Osztrák szinten a lázadás egy tágabb képbe illett. Nemcsak itt, hanem Prágában, Bécsben, Grazban és a császári Ausztria más városaiban is voltak zavargások a bádeni nyelvrendelet miatt, mely a cseh és a német nyelv ismeretét követelte meg a köztisztviselőktől Csehországban és a szomszédos koronabirtokon, Morvaországban. A német vezetők a rendelet felfüggesztését követelték, a felfüggesztés a cseh vezetőket háborította fel. A két nemzeti mozgalom olyan válságot robbantott ki, mely a Habsburg Monarchia létét kérdőjelezte meg. Német irányítású és császári–királyi rendfenntartó erők állították helyre a közrendet. Az önkormányzati erők azonban másokat szolgáltak, mint az osztrák erők. A helyi önkormányzatok olyan autonómiát élveztek, hogy független köztársaságoknak tűntek az államban.

1898-ban Budweisnek német kormánya volt, de Ausztria egésze nem nemzeti állam volt, és az állam sohasem próbálta az embereket nemzet szerint minősíteni. A csehséget és németiséget egyenlő mértékben felvállalták, a békességet próbálták fenntartani a nemzeti konfliktus növekvő fenyegetésében.

A gyakorlatban a cseh és német mozgalmak aszimmetriája miatt nehéz volt igazságot szolgáltatni. A cseh vezetők a politikában is arányos szerepet kívántak kétharmados etnikai többségüknek, a németek viszont a gazdagságon alapuló politikai privilégiumaikra építettek.

A felszínen a Habsburg- vagy állami álláspont megegyezett a némettel, Ausztriában másutt azonban azon a télen a katonák nemcsak a cseh lázadók, hanem a németek ellen is felléptek. Az állam célja a béke fenntartása volt, és a cseh és német mozgalmakon kívül az állam is részt vett a cseh–német konfliktusban. Az 1890-es években a nemzeti konfliktus olyan politikai téren jelent meg, melynek alapszerkezete egy aszimmetrikus hármas.

1898 után a nemzeti mozgalmakra háruló nyomás következtében a rendet fent tudták tartani és háromoldalú tárgyalások 1906 és 1914 között, a budweisi megállapodás megvalósításához vezettek volna, ha nem tör ki a háború. A béke helyreállításával a politika átalakítására egész Közép-Európában sor került.

1920 februárjában a csehek és németek között az ellentétek kiéleződtek, ez alkalommal kevésbé helyi okok, nem önkormányzati választások miatt, hanem mert a városon kívüli német vezetők kihívást intéztek az állam egészének törvényességével szemben.

A cseh mozgalom is összekapcsolódott az állammal, igen sok jel utal arra, hogy a politikai mezőt a hármából egy vertikális vonallá alakították át, melynek felső része egy cseh vagy csehszlovák mozgalom vagy állam volt.

1920-ban a cseh erők túlsúlyával megint helyreállt a béke Budweisben. A cseh vezetők egyoldalúan reformot vezettek be, de ezt nem lehet cseh terroruralomnak tekinteni. Az úgynevezett nemzeti kisebbségek jogait garantálták. Ennél is fontosabb, hogy a hagyományos cseh demokratikus retorikára építettek, és ez féket jelentett a cseh vezetőknek. A vezetők néha megszegték a szigorúnak tartott szabályokat, a nemzeti retorika és a demokratikus formák azonban elégedettséget okoztak. A császári osztrák választási rendszer például engedett a csehszlovák rendszernek, és így a német képviselőket kevesebb mint egyötödére csökkent.

A magyar eset

A Habsburg Monarchia a kiegyezés révén duális monarchia lett. 1918-ig közös uralkodója, hadserege és külpolitikája volt, de másban nem osztoztak. A Monarchia osztrák fele egy nemzeti államból pártatlan többnemzetivé vált. A magyar mozgalom 1867-ben azt érte el, amit a cseh mozgalomnak csak öt évtizeddel később sikerült, az állam feletti irányítás megszerzését.

A Sopronban történtek a magyar fejleményeket világítják meg. A kiegyezés idején Sopron döntő mértékben német nyelvű volt. 1867 után a magyar vezetők újonnan megszerzett hatalmukat a város magyar értelemben való nemzetiesítésére használták. Egy 1868-as törvény minden állampolgárnak saját anyanyelvre használatát garantálta, de azt gyakran nem tartották be. Ugyanaz a törvény a magyart tette meg a kormány és a parlament, valamint a megyék és nagyobb önkormányzatok egyetlen nyelvén és egyértelmű különbséget tett a nemzetiségek és népek között.

Az önkormányzatiság a kiegyezés utáni Magyarországon az ausztriai megfelelőjére hasonlított. Egy újabb törvény, 1870-ben nagyobb hatalmat biztosított a központilag kinevezett főispánoknak, mint az osztrák megfelelőiknek. A királyi magyar és a megyei adminisztrációba rövidesen kívülről érkeztek olyanok, akik alig beszéltek németül.

Sopron első magyar nyelvű újságja jelentős állami támogatást kapott, hogy életben maradhasson. A lap szerkesztője már 1873-ban leírta, hogy Sopron polgárai németül beszélnek, de szívükben és érzelmeikben magyarok. Az olvasók az újságból értesültek a magyar nyelv használatára való felszólításokról különféle területeken. Néhány német nyelvű újság vette a bátorságot, hogy udvariasan tiltakozzon, de a magyarítás tovább folyt.

Ausztriában az önkormányzatok autonómok voltak, Magyarországon a minisztériumok nagyobb nyomást gyakoroltak a helyi önkormányzatokra. Ausztriában a nyelvpolitika az egyenlőség felé tartott, Magyarországon, 1879-ben a magyar kötelező tantárgy lett az általános iskolákban. 1896-ban Sopron polgármestere már azt jelentette, hogy magyar az oktatás egyedüli nyelve az általános iskolákban.

Az erószak Sopronban inkább hatásos fenyegetés, mint fizikai összetűzés formáját öltötte. A furkósbót mellett mézesmadzag is békítette a németeket, akikre a magyar ügy mellett való elkötelezettség esetén állások, elismerés és előléptetés vártak.

A politikában megjelenő új magyar nevek a németek fiaiei voltak és nem kívülállóké. 1910-ben az 1880-as 21%-hoz képest 44% tekintette a magyart anyanyelvének. A nem magyar mozgalmak betiltásának érvényesítése magyarázza a nemzeti lázadások hiányát. A politikai mezőt pont és nem hármás szerkezet vagy vonal jellemezte.

Magyarország más részein a nem magyar nemzeti mozgalmak elbátortalanítása kevesebb sikerrel járt. A magyar nemzeti politika földrajzi homogenizálása messzebbre jutott, mint a csehé vagy a németé, bár a vidéki, etnikailag nem magyar lakosság kevésbé hajlott a magyarosításra, mint a városi.

Az első világháború után a győzedelmes antant a nem magyar mozgalmak irányította államoknak megengedte Magyarország kétharmadának elcsatolását, ahol a lakosság közel 90%-a etnikailag magyar volt.

A háború utáni határmódosítások után alakult ki az egyetlen komoly német–magyar nemzeti konfliktus Sopronban az 1930-as évek előtt. 1921-ben Ausztria megpróbálta elfoglalni az antant által neki biztosított területeket, Sopront és a környező falvakat beleértve. Félkatonai csapatok összecsaptak az osztrákokkal és német ellenségnek tekintett másokkal. Néhányan meghaltak, az osztrákok visszavonultak, és többoldalú tárgyalások kezdődtek. Novemberben a mai Burgenland területét átadták, de Sopront nem voltak hajlandók. Csehszlovákia Magyarország mellé állt, Olaszországnak érdeke volt az osztrák fél gyengítése. Magyarország és Olaszország népszavazást javasolt, amit 1921 decemberében tartottak, és a visszásságok ellenére 61%-os Magyarország melletti szavazat elfogadásával lezártak tekintették az ügyet. A szavazás után a nemzeti politika kevésbé helyileg meghatározott és inkább etnikai volt.

Nemzeti lét, államiság, erőszak

Az első világháború után a volt Habsburg Monarchia területén a nemzeti konfliktusok hasonlóak voltak, a fizikai összecsapások igen ritkán fordultak elő, de különbségek is maradtak, ahogy az a cseh–német „vonal” szemben a soproni „ponttal” mutatja.

A versailles-i szerződések révén a nemzeti konfliktusok európaivá váltak. Az 1920-as éveket a bismarcki be nem avatkozás politikája jellemezte, mely a '30-as években megszűnt, és a náci Németország felemelkedésével a nemzeti konfliktusok hármasszerkezete újra megjelent. A hármasszerkezet az államot ellenőrző nemzeti mozgalomból, azon az államon belül egy másik nemzeti mozgalomból és egy másik államból állt, melyhez a második mozgalom hívei tartozhattak. A német nemzeti politika mindenütt hasonló vonásokat mutatott. Ugyanakkor nemcsak Németország, hanem Magyarország is „etnikai otthon” szerepét játszotta ebben a hármasszerkezetben. A náci Németország újrafogalmazta a nemzeti konfliktusokat, és olyan erőszakossá tette, mely mögött minden korábbi erőszak eltörpült.

Az 1940-es évek végétől a Szovjetunió szuperhatalmi szerepet játszott, és a nemzeti konfliktusoknál sztálinista megoldásokat alkalmazott. Sztálin halála után visszatértek a különbözőségek felé, és ez a kommunizmus összeomlása után felerősödött.

Az erőszak egyre összetettebb, ahogy Antonio Gramsci és Michel Foucault megfogalmazza, illegális, legális, nem állami, állami, államon belüli, fizikai, szimbolikus, helyi formában is megjelent 1867 óta. A nemzeti lét is egyre összetettebb, a helyi változatok száma kisebb. Az államiságot tekintve az Osztrák–Magyar Monarchia és utódállamai széles spektrumot ölelnek fel.

A nemzeti lét, az államiság és az erőszak összessége a Habsburg Közép-Európában még összetettebb, mint a már így is összetett részei. A helyi, államokon belüli és nemzeteken belüli politika nemzeti konfliktusainak fontossága csökken, de az államokon belüli és nemzeteken belüli politika továbbra is szerepet játszik. A tendencia egyértelmű, a nemzeti politika alaptermészetére és a modern időkre utal.

A Magyarországra menekült szerbség és a komáromi pravoszláv közösség

Kušniráková, Ingrid: Pravoslávna komunita v Komárne v 17–18. storočí v kontexte privilégií uhorských panovníkov. = Slovenská archivistika, 37. roč. 2002. 2. no. 41–54. p.

A török veszedelem következtében igencsak megváltozott a történeti Magyarország etnikai összetétele. Ezeket a változásokat nem utolsósorban a 14/15. századtól kezdve mindinkább szélesedő szerb migrációs hullámok idézték elő. A Habsburg-uralkodók – a törökellenes háborúkban felhasználható katonanyagot látva bennük – szívesen látták és azóta is egyedülállónak bizonyuló privilégiumokkal támogatták a szerbek megjelenését és térhódítását.

A migráció legjelentősebb hullámai között a Bekiéc (1526), a Černovic (1690) és a Šakabent által (1740) vezetett migrációt tartjuk elsősorban számon. A 17. századig Budán, Győrött, Egerben és Debrecenben alakultak meg szerb kolóniák a mai Magyarországon, de a most Romániához, Jugoszláviához és Szlovákiához tartozó városokra is jutott belőlük. (Falusi települést kevesen választottak lakóhelyükkül.)

I. Lipót 1689-ben kiadott első pátense úgy helyez kilátásba a szerbek számára segítségét, hogy a szülőföldön megvívandó harcra és maradásra bízta őket. Ennek ellenére Černovic Arzén pátriárka már egy év múlva 36 ezer szerb családdal kelt át a Dunán, s indult el magyar területen észak felé. Mivel 371–400 ezer embert kellett – lehetőleg békében – letelepíteni, I. Lipót nagy sietséggel két pátent is kiadott 1690-ben, amely olyan vallási szabadságot és világi jogokat biztosított a beköltözött szerbeknek, amelyek alapján egyesek úgy fogalmazzák, hogy „szerb állam jött létre a magyar államon” belül. Ám ezek a pátensek vendégként kezelik a szerbeket, azt feltételezve, hogy mihelyst véget ér a török megszállás, visszaköltöznek hazájukba.

VI. Károly pátensei (1713, 1715, 1729 és 1734), noha még garantálják a szerbek előjogait, némileg csökkentik a pátriárka és a pravoszláv egyházi szervezet hatalmát, s hangsúlyozzák az uralkodóhoz való hűség követelményét.

Mária Terézia az élet szekularizálása jegyében hozzákezdett a szerb egyházi privilégiumok korlátozásához is (1770 és 1777: Regulamentum privilegiorum; 1779: Declinatorium illyricum). Mindazonáltal egyházi és oktatási ügyekben nem korlátozta lényegesen a szerbek jogosítványait.

A 18. század '90-es éveiben már a magyar országgyűlés tiszte lett a szerb ügyekkel való foglalkozás. 1791-ben megszűnt a szerbek vendég státusa: magyar állampolgárságot kaptak.

Kormárom – Ráckeve után – a szerbek második „őskolóniája” volt Magyarországon. Rézből való pecsétnyomóján 1511. május 17. dátum szerepel. Valószínűleg ez volt első (fa)templomuk alapításának éve. A flottilában szolgálók használatára épült mindenekelőtt. (A 17. században a kőtemplom felépítéséhez Mária Terézia járult hozzá.)

A komáromi kolónia az általános jogosítványokon túlmenően még kiegészítő jogosítványokkal is rendelkezett.

A pozsareváci béke (1718) lehetővé tette a Balkánra irányuló és főleg a Balkánról kiinduló kereskedelmet, aminek a komáromi szerbek is hasznélvezői voltak. Ebben azonban osztozkodniuk kellett más balkáni népek képviselőivel, főként a görögökkel, akik a pravoszláv vallásuk jogán „csatlakoztak be” a szerb kolóniába.

1740-ben a szerb kolónia, köznéven: rácváros 28 házból állt, közülük négy a görögöké volt. A kolónia népszaporulata egyébként növekvő tendenciát mutatott (míg 1725–1757

közötti 32 év alatt 158 keresztlő és 160 házasságkötés volt, addig az 1758–1777 közötti 19-ben 137 keresztlő és 123 házasságkötés).

Jellemző a komáromi kolóniára, hogy gyakran fordult különböző valós vagy vélt sérelmek miatt panasszal a helytartótanácshoz. Ezek egyike volt a naptárhasználat, illetve az őshonos lakosság ünnepeinek kötelező megülése, amellyel kapcsolatban 1752-ben a helytartótanács foglalt állást, kijelentvén, hogy a szerbeknek csak négy katolikus ünnepen nem szabad dolgozniuk-kereskedniük. A szerbek ellen viszont temetkezési szokásaik miatt volt panasz (a templomokba temetést az uralkodók, járványveszélyesnek tartván, tiltották 1741 és 1776 között kiadott öt utasításban is, végül 1804-ben a helytartótanács kinti temetőkijelölése vetett véget a hosszan kígyózó ügynek).

A komáromi szerbek és (a kolónia egyharmad lakosságát kitevő) görögök sem éltek békességben. A görögök hivatkozva az általuk biztosított, a szerbek által fizetettnél sokkal magasabb egyházi-oktatási támogatásra, a többséggel egyenlő jogokat követeltek maguknak.

A török háborúk befejeztével megszűnt a szerbek és más balkáni népek Magyarországra áramlása. Aztán Mária Terézia uralkodásától kezdve a komáromi kolónia is előbb lassú, majd mind gyorsabb hanyatlásnak indult. A vegyes házasságok következtében felgyorsult az asszimiláció. 1886-ban Vladimir Rakić, a komáromi ortodox parókia papja a kolónia agonizálás előtti állapotáról számol be.

A komáromi ortodoxiáról azért lehet viszonylag részletesen tudósítani, mivel – bizonyos hiányoktól eltekintve – levéltára fennmaradt a mai Révkomáromban.

Futala Tibor

Dévény a szlovákok, magyarok és németek kollektív emlékezetében

Kiliánová, Gabriela: Mýtus hranice: Devín v kollektívnej pamäti Slovákov, Mad'arov a Nemcov. = Historický časopis, 50. roč. 2002. 4. no. 633–650. p.

Ott, ahol a Morva folyó beleömlik a Dunába, található az a domb, amelyen Dévény vára áll – lábánál az ugyancsak Dévény nevű településsel. A vár kitértetett helyet foglal el a szlovákok (morvák és csehek), a magyarok és a németek (osztrákok) kollektív emlékezetében.

A vár és a település a kőkorszak óta lakott. Az ásatások során kelta, római, barbár, illetve népvándorlás kori lelet fordult ki a földből. Nagy-Moráviában Dévény Rastislav fejedelem székhelye volt. Magyar neve – egyesek szerint a „Jeány” szót rejtő – szláv Devínből (Dowinából) származik. Németül Thebennek hívják.

Legalábbis a 13. század elejétől kezdve a „porta Hungariae” szerepét tölti be. 1234-ben Babenbergi Frigyes próbálja megszállni, 1272-ben Přemysl Otakar katonái dúlják fel, 1620-ban rövid időre Bethlen Gábor ver benne tábort, 1650-től a Pálffyak tulajdona, 1683-ban a törökök veszik sikertelenül ostrom alá, 1703 és 1710 között Rákóczi kurucai uralják, 1809-ben Napóleon serege robbantja fel java részét.

A vár és a település 1918-ban kikerül a történeti Magyarország fennhatósága alól, és az első Csehszlovák Köztársaság része lesz. 1938-ban a Német Birodalomhoz csatolják. 1945-ben újjólag csehszlovák terület, 1948-tól szigorúan őrzött, gyakorlatilag nem látogatható határsáv, 1993 óta az önálló Szlovák Köztársaság tartozéka, s mint ilyen Pozsony egyik kerülete.

A szerző az iméntieket követően több fejezetben (Az emlékhely keletkezése és tartalma a 19. század elején; Dévény mint emlékhely a 19. század közepéig; Az emlékezet elhalványulása és újraéledése a 19. század második felében és a századfordulón; Dévény mint a Csehszlovák Köztársaság része; A Német Birodalomban; A második világháború végétől 1989-ig; 1989 és 1993 között) részletezi a „mindig bokros” dévényi eseményeket és történéseket, illetve a vele kapcsolatban (egyének és/vagy csoportok által) kialakított nézeteket-mitoszokat, amelyek azután (hol gyorsabban, hol lassabban) több nemzet kollektív tudatába épültek be.

A részletes tárgyalás summázata a következő: „Dévény mint emlékhely kicsiben tükrözi az elmúlt két évszázad közép-európai történetét, ami jelen esetben egy konkrét földrajzi és kulturális térség sorsfordulóiból alakult ki. E sorsfordulóknak multietnikus és multikulturális jellegük volt, és van ma is, miközben különféle nemzeti mozgalmak és nemzeti identitáskonceptiók politikai és kulturális nyomásának voltak és vannak alávetve. Dévényen mindenki megfordult: azok is, akik hungarusnak vagy magyarnak, és azok is, akik szlováknak (csehszlováknak), illetve németnek (osztráknak) érezték magukat. Közülük valamennyien igényt tartottak erre a helyre, rendszerint kizárólagosan a maguk számára. Ily módon Dévény joggal pályázik a Monarchia és az utódállamok nemzeti felszabadító és nemzetállami folyamatainak történetében az aktív eseményalakító szerepére.

Ezenkívül Dévény a nemzeti hovatartozástól függetlenül is „jól jött” a mindenkori, egymással akár a legkibékíthetlenebb ellentétben leledző politikai erő és mozgalom számára. A liberálisok, konzervatívok, populisták, humanisták, fasiszták és kommunisták egyaránt tudtak és mertek kedvük szerint Dévényre hivatkozni, oda politikai akciót, ünnepeket szervezni.

Dévény a legutóbbi két évszázadban egyként volt az osztrák és magyar nemesség, illetve a több nemzetiségű polgárság kiránduló- és sétahelye, a régi idők szerelmeseinek nosztalgizálásra alkalmas célpontja, L'udovít Štúr diákjainak agórája, zárandoklatainak, gyűléseinek és nemzeti rituáléjainak színhelye, a magyarok ezredéves emlékoszlop állítására kiválasztott színtere, a birodalmi németek határvidéki találkozóit befogadó műemlékegyüttese, a szovjet–csehszlovák örökös barátságot dokumentáló politikai fórum. (Egészítsük ki a szlovák szerzőt Ady képével, a „Szabad-e Dévénynél betörnöm / Új időknek új dalaival?” – jegyzett kapu-szereppel – a szerk.)

Dévény természetesen nem maradt ki az egyházak hitbuzgalmi és példákat állító programjaiból sem. Különösen Cirill és Metód szerepének méltatására volt alkalmas a vár és a település.

Végül, de nem utolsósorban Dévénynek mint határtelepülésnek is mindig akadt egymással sokszor teljesen ellentétes funkciója: hol a szabad és nyílt kapcsolatok, hol pedig az elválasztás, a fenyegetettség tudatosításának szimbóluma volt.

Futala Tibor

Kora újkori bevándorlás Csehország, Magyarország és a lengyel–litván állam városaiba

Miller, Jaroslav: Raně novověká městská migrace – české země, královské Uhry, polsko-litevský stát. = Český časopis historický, 100. roč. 2002. 3. no. 522–554. p.

A kora újkori városok demográfiai kérdéseivel foglalkozó szakirodalom két dologban szinte kivétel nélkül ért egyet. Az egyik az, hogy ebben az egész 16. századot, illetve az

előtte és az utána álló évtizedeket felölelő korszakban a gazdasági, vallási és politikai élet merőben új jellegzetességei a lakosság körében viszonylag magas szintű mobilitást váltottak ki. A másik: az európai városok lakosságának szaporodását a natalitás és a mortalitás közötti különbség nem tette volna lehetővé, s ha a szóban forgó városok lélekszáma mégis jelentős mértékben megnőtt, az a bevándorlásnak köszönhető.

A városokba irányuló migráció tudományos feltárását számos tény akadályozza. Mindenekelőtt a forrásanyag hiányos, s ezenkívül a munka csak a bevándorlás „elitjére”, azaz általában csak a teljes polgári jogállást nyerőkre irányul. (A kevés kivétel egyike Fallenbühl Zoltán *Pest város népességének származáshelyei* c. dolgozata, amely a köznép bevándorlásáról is számot ad, minthogy egyházi anyakönyveket vizsgált.) Aztán: a bevándorlási trendeket lépten-nyomon megzavarják-megszüntetik-felpörgetik a nem várt események (háborúk, járványok, a helyi gazdaság állapota, a városi tanácsok „kiszámíthatatlan” döntései stb.).

A publikációk, amelyek korántsem terjednek ki a térség valamennyi érdekelt városára, sorra-rendre esettanulmányok. Hiányzik belőlük az egységes feldolgozási metodika, illetve a komparativitás. Ennek ellenére az „alapvető összehasonlítások” elvégzésére fel lehet használni őket. Szerzőnk be is mutatja, hogy miképpen.

Módszere az, hogy meghatározott városokról migrációs adatokat közöl táblázatosan, majd városról városra haladva azokat az egyedi sajátosságokat elemzi, amelyek pozitív vagy negatív értelemben hatottak a migrációs eredményekre.

Elsőként 33 közép-európai város polgárrá fogadási adatainak állított táblázatával ismerkedhetünk meg. Ennek élén a következő városok állnak:

- Danzig 1558 és 1700 között 19 028 személyt fogadott polgárává, aminek éves átlaga 125 fő,
- Prága 1618–1770 között 14 335 személyt fogadott polgárává, ami 93,7 fős éves átlag,
- Krakkó 1502–1601 között 6 545 személyt adoptált 65,4 éves átlaggal,
- Buda és Pest 1686/87 és 1720 között 1 815 polgárt avatott éves 52,7 átlaggal,
- Pozsony 1630–1650 között 939 személyt fogadott polgárává, ami 44,7 éves átlag.

A felsorolásban a magyarországi városok közül szerepel még Kassa (30,6 éves átlag), Eperjes (23 éves átlag), Lőcse (21,5 éves átlag), Bártfa (12,3 éves átlag) és Sopron (7,7 éves átlag).

Aztán Fallenbühl dolgozatára támaszkodva azt mutatja be a szerző, hogy míg 1686 és 1730 között Pesten 917 személy nyert polgárjogot, addig a tényleges beáramlás meghaladta a másfél ezret.

A következő táblázat hét jelentősebb város (sorrendben: Danzig, Lemberg, Prága, Pest, Olmütz, Lublin, Óvászó) migrációs irányait tárja fel, hogy azután magyarázza-értelmezze a kapott adatokat. Pest immigrációjának kb. 52%-a regionális, 4%-a távolabbi bel-földi és 44%-a külföldi immigráció volt 1687 és 1720 között.

Hogy a külföldiek konkrétan honnan költöztek be az egyes városokba (sorrendben: Danzig, Prága, Lemberg, Lublin és Pest), arról a dolgozat 4. táblázata tájékoztat. Pest 1687 és 1720 közötti bevándorlóinak 75,5%-a (a cseh korona országait nem számítva) a német-római birodalomból, 9,8%-a cseh korona országaiból, 14,7%-a pedig más országokból érkezett.

A Pestre érkezők nemzetiségi-nyelvi megoszlására elég pontosan lehet következtetni a „küldő” országok nyelvi helyzetéből, ami minden kétséget kizáróan túlnyomóan a német nyelv. (Nagyjából hasonló volt a németek túlsúlya Danzigban, Prágában és Lublin-

ban. Egyedül Lembergben volt magas a cseh korona országaiból származó bevándorlók aránya, ám itt sincs kizárva a németek dominanciája.)

A migrációban résztvevők vallási hovatartozását átfogóbban és egzakt módon nem lehet meghatározni, minthogy igen kevés adat maradt fenn róla. Leginkább Magyarországon léteztek viszonylag homogén katolikus (Pest és Buda), illetve protestáns városok (konkrét város megnevezése nélkül).

Az 5. táblázat nyolc város vonatkozásában mutatja be a faluról és a városokból jött migráció arányát (itt nagy a városokból származás túlsúlya), a 6. táblázat négy lengyelországi város egymást kölcsönösen érintő ki- és bevándorlási adatokat közöl.

A dolgozat „őhajtása”: vajha mielőbb számos komparatív vizsgálódásra kerülne ebben a témakörben, aminek nem utolsó előfeltétele az érintett országok történéseinek együttműködési hajlama!

Futala Tibor

A felvilágosodás hatása a társadalomra és a zsidó értelmiségi elitre a XIX. században

*Farcasan, Simona: L'Impacte des Lumieres sur la société et l'élite intellectuelle juives au XIXe siecle. =
Transylvanian Review, XI. vol. 2002. 4. no. 51–60. p.*

A tanulmányt S. Farcasan, judaista, a „*Studia Universitatis Babes-Bolyai*” című periodika „*Historia*” sorozatának szerkesztője írta. Vizsgálata annak a kérdésnek a megválaszolására irányult, választ adott-e a Haskalah arra, hogy az emancipáció miért járt szükségképpen együtt elidegenedéssel?

A XIX. század második felében, a steril intellektuális gyakorlattal leginkább elégedetlen ifjúság részére a Haskalah közvetítő megoldást akart nyújtani, amely egyfajta reneszánsz keretében a zsidóságot a modern világhoz közelítette volna. Ennek szellemében és ilyen céllal zsidó értelmiségiek kis csoportja jutott arra az elhatározásra, hogy kultúra és oktatás területén átveszi szomszédainak módszereit azért, hogy saját életén változtasson. Azonban az európai felvilágosodás eszméi annyira különböztek a judaista hagyománytól, hogy befogadásuk szükségképpen zsidó radikális kritikát vont magával, s oly kevés helyet hagyott a zsidó sajátosságoknak, hogy ezek nem jelenthettek már szilárd alapot az egyébként áhított megújulásnak.

A modernizálódó világot mozgató eszmék racionalitásukkal, egyetemlegességükkel mintegy szétzúzták a régi összetartást, siettették a hagyományos zsidó társadalomban az élet és a gondolkodás változásait. A kritikai szellem önhatalmú uralma alatt a szokások és intézmények – melyek hosszú évszázadok alatt, a gyakran ellenséges környezetben a túlélést és együvé tartozást segítették elő –, most kezdték elveszíteni funkciójukat és régi értéküket. A hagyományos közösségi intézmények kétségbevonása olyan rést ütött a kvázi monolitikus zsidó közösségeken, amely a többi közösség felé jelentett nyitást, és egyben generációk közötti nézeteltéréseket eredményezett. A korábban ellenséges társadalmi közeg viszonylagos változása még tovább fokozta azt a belső szellemi és kulturális feszültséget, amellyel a zsidóknak szembe kellett nézniük. A felvilágosodás racionalista, univerzalista eszméi aláásták az elszigetelődés teológiai érveit, s amilyen mélységig átjárták a zsidó társadalmat, úgy tették kérdőjelessé a zsidó identitást.

Az egyéni szembesülés során sokan elutasították a múlttal szembefordító emancipációt, de megjelent az új értelmiségi típusa is, a *maskil*, aki immár két világban élt: eszméiben azonosult a társadalmi haladás és az egyetemes ideálok gondolataival, beszélt annak az országnak a nyelvét, amelyben élt, foglalkoztatták ennek a közösségnek a gondjai is, ugyanakkor nem szakított teljesen azzal a kulturális közzel, amelyből származott. E réteg meglehetősen népes volt, nem túl gazdag, a támadások miatt demoralizált, szellemileg még a rabbinsztikus ortodoxiához, egyes helyeken a hasszidizmushoz kötődött.

A Haskalah eszméit a Habsburg Birodalom közvetítette Kelet felé, ahol a jozefinista eszmék közé tartozott a zsidó népesség integrációja. Az elit itt is, mint a német területeken általában, reménykedett az állam által működtetett intézményrendszer megújításában, a polgári és politikai jogok kiszélesítésében, a hivatalrendszer kiépülésében. A Birodalmon belüli utilitarista-etatista eszme ugyanakkor óvatossá tette a zsidó populáció minden rétegét az új eszmék befogadása iránt. Európa keleti felén a zsidóság főleg vidéki környezetben vagy kisvárosokban, szeparáltan, saját nyelvét beszélve, sajátos öltözkét viselve élt. Apránként – a jozefinizmus előretörésével – kezdte meg az erdélyi zsidóság nyelvi és kulturális asszimilációját az erdélyi magyarságba. A Kárpátokon túli területeken ez a folyamat még lassabban zajlott.

Bánát és Erdély területén a Haskalah eszméi a XIX. század első felében, a németországi judaizmus reformjával egy időben terjedtek el, s főleg az iskolarendszer megújításában mutatkoztak meg. A judaista tudományok újabb eredményei inkább a század második felére tehetőek. A Haskalahra alapozó reformot kezdeményezett Aron Chorin (1766–1844), Arad tudós főrabbi; megkísérelve a vallási gyakorlatot hozzáigazítani az új körülményekhez anélkül, hogy a judaizmus lényegét érintette volna. A teológiai vita azonban az 1868–1869. évi Kongresszus szakadásához vezetett. Chorin reformja két generáció alatt az ortodoxok és a neológok közötti elszakadást eredményezte.

A tömegek óhajával egyezett a maskilimek első generációjának központi akarata, mely az iskolarendszer reformjára irányult, ez csak a század második felére lett általánossá, felerősítve az asszimiláció iránti igényt, kegyelemdőfést adva a zsidó közösségek belső kohéziójának, a saját kultúra meggyöngyülését eredményezve, a zsidó identitás válságát mélyítve el.

A Kárpátok túlsó oldalán, a kisvárosi, vidéki, neológ zsidóság csak a XIX. század '50-es, '60-as éveiben tudott szakítani a számára már terhessé lett hagyományokkal. A zsidó társadalom modernizációja természetesen része volt az egész *román társadalom* (így!) átalakulási folyamatának a XIX. század elejétől. Egy maroknyi felvilágosult réteg a testvériség, egyenlőség eszméit elsősorban is a kulturális haladás eszméinek terjedését szorgalmazta a Fejedelemség területén. A gazdasági modernizáció első soraiban hamarosan az elismerésre méltó mobilitással, kezdeményező készséggel rendelkező zsidóság is vállalva küzdött. Gazdasági integrációja előbb valósult meg, mint belső, kulturális reformja.

Az Erdélyi Fejedelemség területén élő zsidóság számára a belső emancipáció kalauzát tartalmazó kiadvány jelent meg „Israelitul roman” (*A román zsidó*) címmel (1857), mely a felvilágosodás eszméit volt hivatott terjeszteni. Ezzel együtt sem lehet önálló mozgalomként értékelni az erdélyi zsidó értelmiségi elit felvilágosodás-eszméit.

Mindazonáltal a Haskalah-mozgalom az évszázadok óta elszigeteltségben veszteglő judaizmusból a nagyközönség számára írott irodalommal szeretett volna előlépni. Úgy vélték, hogy főként a tudományokat népszerűsítő írásoknak van nagy szerepük a tömegek földrajzi helytől független – általános műveltségének az emelésére. Az erdélyi Haskalah ráadásul a judaizmus teológiai-történeti változásaival is meg akarta ismertetni a nagyközönséget. E határozott kulturális törekvések hamarosan a zsidóság tagozódásá-

hoz vezettek: kialakult egy meglehetősen széles, kulturálatlan tömeg és egy magas műveltségű elit. Az 1867-es politikai emancipációt követően a Haskalah eszméi kissé eltompultak, és átadták helyüket a folytonos változásra választ adó, még radikálisabb formáknak.

A Haskalah mint társadalmi, szellemi, irodalmi mozgalom, mely a XVIII. század második felétől fejlődött ki Kelet-Közép-Európában az európai felvilágosodás égisze alatt, viszonylag ideológiamentesen, az általános humánus értékei mentén. A felvilágosodás önmagában – kár szépíteni – a modern zsidó identitás válságát idézte elő. Nyugat-Európában a liberalizmus elméletileg a zsidó emancipációt szükségesnek látta mint az emberek közötti egyenlőség megvalósulását, a gyakorlatban azonban elvetette a gondolatot, és a jogi egyenlőtlenséget fenntartotta. A háttérben az a feltételezés állt, hogy az emancipáció majd belülről töri meg a zsidóság kohézióját, s végső soron a zsidóság mint társadalmi csoport eltűnik, beleolvad egy egyetemes jogokat biztosító, uniformizált, civil társadalomba. E logikából következően az emancipáció az asszimilációhoz vezető eszközként kínálkozott.

A zsidó társadalom modernizációja Kelet-Közép-Európában egyidejűleg zajlott a patriarchális, feudalista társadalomnak egy dinamikus, modern társadalomba való átalakulásával. A Haskalah így a modern nemzeti kultúrához vivő út alternatívájaként jelent meg, s a hagyományörző körökből ellenállást, „kulturálatlanságot” váltott ki, melyet sem az emancipáció válságai, sem a szocialista, majd cionista eszmék megjelenése, sem az emigráció erősödése nem tudtak megtörni. A Haskalah nem volt képes tehát egy újfajta kohézió kialakítására, mert kezdettől fogva nem tudott választ adni arra kérdésre, az emancipáció miért vezet szükségképpen az elidegenedéshez?

Mindazok viszont, akik töretlenül hittek a XVIII. századi racionalizmusban, mely szerint a történelem harc az előítéletek ellen, a világosságé a sötétség ellen – végül a liberális eszmékkel azonosultak, s várták az egyenlő jogokat biztosító, a zsidóság integrációját megvalósító társadalom eljöttét. Az ész győzelméről való meggyőződés számára a felnövekvő antiszemitizmus csak átmeneti visszatérésnek minősült a „középkori sötétséghez”, melyet a judaizmus igazi természetének széles körben terjesztett, „megvilágosító” erejével látszott lehetségesnek gyógyítani.

Kakasy Judit

A ruszinkérdés a két világháború közötti Csehszlovákiában

Ševčenko, K. V.: Rusinskij vopros v mežvoennoj Čehoslovakii. = Slavánovedenie, 2003. 3. no. 3–17. p.

Az utóbbi évtizedben dinamikusan fejlődő ruszin mozgalom már önmagában is cáfolata annak a korábban uralkodó nézetnek, hogy Kelet-Szlovákia és Kárpát-Ukrajna helyi keleti szláv lakosságának az etnikai önazonossága már véglegesen befejezett tény. Az 1989. évi csehszlovákiai „bársonyos forradalom” után, amikor Kelet-Szlovákia helyi keleti szláv lakossága szabadon nyilatkozhatott nemzeti hovatartozásáról, kiderült, hogy a korábban ukránnak tekintett lakosság nagyobbik fele ruszinnak tartja magát. Az 1991. évi hivatalos adatok szerint Északkelet-Szlovákia 17 197 lakosa vallotta magát ruszinnak, míg ukránnak csak 13 284. Ezenközben 50 ezer szlovákiai lakos vallotta magát ruszin anyanyelvűnek, ami a ruszinok nagyarányú elszlovákosodásáról tanúskodik.

A mai ruszin mozgalom saját irodalmi nyelv kodifikálásán dolgozik, sajátosan ruszin álláspontot alakít ki a ruszin történelemmel és a múlt szimbólumaival kapcsolatban, élesen bírálja a szocializmus időszakát, amikor a ruszin népnek még a létét is tagadták. A mozgalom legfontosabb eredménye a kelet-szlovákiai ruszin dialektusok alapján kialakított irodalmi nyelv kodifikálása volt 1995-ben. Mindez azt bizonyítja, hogy a ruszin nemzeti öntudat a szovjet és a csehszlovák kommunista hatóságok ukránosítási kampánya ellenére életerősnek bizonyult.

A szerző véleménye szerint a ruszinokat az ukránoktól eltérő, negyedik keleti szláv nemzetnek tekintő mai ruszin mozgalom legfontosabb vonásai a két világháború közötti Csehszlovákiában alakultak ki. A külön ruszin identitás kialakulása a korábban uralkodó russzofil és ukrainofil irányzattal szemben számos kulturális és társadalmi-politikai tényező eredménye volt, és szerepet játszott benne a csehszlovák hatóságok belpolitikája is.

A független Csehszlovákia 1918. októberi megalakulása előtt a mostani Kelet-Szlovákia és Kárpát-Ukrajna keleti szláv lakosságának nem volt világos és kialakult nemzeti identitása. Széles körben terjedt a russzofil felfogás. A ruszin értelmiség a XIX. század eleje óta azonosította a ruszinokat az oroszokkal. Az orosz orientáció abban is megnyilvánult, hogy a ruszin értelmiség az orosz irodalmi nyelvet próbálta elterjeszteni a ruszin lakosság körében. Csehszlovákia megalakulásával a ruszin értelmiség széles körű lehetőséget kapott a kulturális tevékenységre, bár a csehszlovák hatóságok jelentős befolyással bírtak a ruszin politikára. A csehszlovák időkben fokozatosan három különböző áramlat alakult ki, amelyek más-más identitásmodellét kínálták. A legrégebbi és eleinte a legbefolyásosabb a hagyományos russzofil irányzat volt. Gyorsan erőre kapott a fiatal ukrainofil áramlat. A harmadik a tulajdonképpeni ruszin irányzat volt, amely a ruszinokat külön népnek fogta fel és nem az oroszok vagy az ukránok részének.

A ruszin mentalitás már Kárpátaljának Csehszlovákiával való egyesülésének a folyamatában megnyilvánult. A népes amerikai ruszin emigráció képviselőiből álló ruszin kongresszus 1917. július 17-én New York-ban úgy döntött, hogy a ruszinok váljanak ki Magyarországból, és csatlakozzanak Oroszországhoz. Mivel azonban Oroszországban a bolsevikok jutottak hatalomra, az amerikai ruszinok megváltoztatták döntésüket, és Masarykhoz fordultak azzal az ajánlattal, hogy a leendő csehszlovák államhoz csatlakoznának. Ezt a javaslatot később Wilson elnök is felkarolta. Magyarországon az Osztrák–Magyar Monarchia szétesésekor három ruszin nemzeti tanács alakult. Az eperjesi a Csehszlovákiával való egyesülés mellett foglalt állást, az ungvári Magyarországhoz kívánt csatlakozni, a huszti pedig Ukrajnához (1918 novemberében Galíciában megalakult a Nyugat-Ukrajnai Köztársaság). 1919. január 15-én a csehszlovák hadsereg elfoglalta Ungvárt, a hónap végén megérkezett a híre az amerikai ruszinok döntésének, s az 1919. május 18-ra összehívott központi ruszin nemzeti tanács jóváhagyta a ruszin területek csatlakozását Csehszlovákiához.

Kárpátalja és Szlovákia határát úgy húzták meg, hogy mintegy 100 ezer ruszin Kelet-Szlovákiában maradt, ahol kisebbségi jogokkal rendelkeztek. Ezzel szemben Kárpátalja autonóm képződmény volt. A két terület eltérő státusa miatt a kelet-szlovákiai és a kárpátaljai ruszinok kulturális fejlődése eltérő irányt vett. Különösen feltűnő az ukrainofil irányzat eltérő súlyú hatása a két régióban.

Az ukrán kulturális tényező megjelenése és növekvő befolyása a két világháború közötti Kárpátalján több körülménnyel magyarázható. A szomszédos Galíciából tömegesen érkeztek emigránsok Csehszlovákiából, akik közül sokan Kárpátalján telepedtek le, és az etnikailag hozzájuk közelálló ruszinokba ukrán azonosságtudatot próbáltak oltani. Idővel az ukrainofileknek sikerült a kárpátaljai értelmiség jelentős részét maguk mellé állítaniuk. Je-

lentős segítséget kaptak ehhez a csehszlovák hatóságoktól. Ez azzal magyarázható, hogy a russzofilek jelentős része magyarbarát volt, így Prága az ukraínofileket ellensúlynak tekintette a magyar irredentizmussal szemben. Ugyanakkor a konzervatív russzofilekkel szemben az ukraínofilek baloldaliak voltak, s a baloldali pártoknak nagy befolyásuk volt a csehszlovák politikai életben. A szerző szerint jogosnak kell tekinteni a russzofilek panaszait az erőszakos ukránosításra az oktatás terén, amelyet annak ellenére folytattak állami segédlettel, hogy a lakosság túlnyomó többsége a hagyományos russzofil irányzatot támogatta.

Míg Kárpátalján erőre kapott az ukraínofil irányzat, Kelet-Szlovákiában ez nem tudott tért nyerni. Itt a ruszinokat a szlovákosítás fenyegette. A csehszlovák sajtó gyakran úgy állította be a helyzetet, hogy Kelet-Szlovákiában nincsenek is ruszinok, csak görög katolikus szlovákok. Az ukraínofil irányzat legélesebb kritikusa a hagyományos russzofil mozgalom volt, amely kezdett teret engedni a helyi sajátosságoknak. Elvileg a ruszinokat az egységes orosz nép részének tartották (az ukránokkal és a fehéroroszekkel együtt), de a gyakorlatban megkülönböztették mégis a „kárpátorosznak” nevezett ruszinokat a nagyorosztoktól. A helyi sajátosságok figyelembevétele segítette elő a harmadik, a tulajdonképpeni ruszin irányzat megjelenését, amely a ruszint önálló népnek tekintette. A legélesebb formában ez az irányzat Kelet-Szlovákiában jelentkezett, a helyi görög katolikus papság körében terjedt el először. A ruszin irányzat nem volt előzmények nélküli: hasonló tendenciák már a XIX. század második felében is jelentkeztek, amikor a magyar hatóságok kívántak ellensúlyt teremteni a ruszin „ébresztők” russzofilizmusának azzal, hogy a helyi sajátosságokat hangsúlyozó lokálpatriotizmust támogatták.

A kelet-szlovákiai ruszinok nemzeti és kulturális arculatát a russzofil és a ruszin orientáció kombinációja szabta meg, az ukraínofil propagandát határozottan elutasították. Nemzeti azonosságtudatuk természetes fejlődését a csehszlovák kommunista hatóságok erőszakos ukránosító kampánya szakította meg az 1950-es évek elején. Ez a kampány azzal a sajnálatos eredménnyel járt, hogy a kelet-szlovákiai ruszinok nagyobbik fele, nem kívánván magát ukránnak tekinteni, inkább a szlovák identitást választotta.

A saját nyelvvel, kultúrával és értékrenddel rendelkező ruszin nép kialakulása szemünk előtt zajlik. A szlovák–ukrán határ kettévágja a ruszin nép által lakott területet. Az, hogy a jövőben a ruszinok akarnak-e majd maguknak külön államiságot, nagymértékben attól függ, hogy ez a két fiatal állam – Szlovákia és Ukrajna – mennyire képes kielégíteni ennek az új szláv népnek a kulturális és egyéb szükségleteit.

Zoltán András

Karaimok és a lengyelországi karaim-kutatás

Gąsiorowski, Stefan: Stan badań nad dziejami Karaimów w dawnej i współczesnej Rzeczypospolitej. = Studia Historyczne, 45. rok. 2002. 3–4. no. 311–330. p.

A karaimokat Witold litván nagyherceg hívta be Lengyelországba: Trokban 383 családot telepített (talán 1388-ban), majd Luckban és Halicsban is létrehozta a karaimok települését. A troki karaimok 1441-ben Jagelló Kazimírától kaptak privilégiumot, I., avagy öreg Zsigmond a lucki közösséget, Báthory István pedig a halicsit részesítette privilégiumban (1578). 1790-ben az országban 2148 karaim férfi élt.

Ezeket az alapadatokat Tadeusz Czacki (1765–1813) közli 1804-ben írt, a zsidók lengyelországi történetéről szóló munkájában, melyben – a zsidók és a karaimok közötti különbségekre figyelve – először esik szó e sajátos nemzetiségéről. Megtudjuk még tőle, hogy

a karaimok tatáruul beszélnek, és török szokásoknak hódolnak, amit az is bizonyít, hogy a gonosztevőket megbélyegzik. Hitbéli felettesük – rabbijuk – a krími Czufut Kaléban székelt, ahol egyébként Aaron 16. században keletkezett imáit is nyomtatják. (Ezek az imákon kívül a keresztények számára kiadott héber Bibliát szokták használni.)

A közkaraimok fuvarozással és kiskereskedelemmel foglalkoztak. I. Zsigmond alatt a zsidók vezető rabbija a karaimokat a zsidóságtól függő viszonyba akarta hozni, ők azonban sikeresen ellenálltak.

Czackit követően sokasodtak a lengyel, karaim és zsidó nemzetiségű, inkább amatőr, mint profi karaim-kutatók. Noha az általuk írt műveket – rendszerint haláluk után – kemény kritika érte, a lengyelországi karaimokról mégis mind több mérvadó ismeret halmozódott fel.

A karaim Mordechaj Sultański (1772–1863) nemzetiségének krónikása volt. Több tárgyba vágó munkát tett közzé – kritikai apparátus nélkül. Sultański törekvéseit folytatta a régésznek és papnak (karaimul hazának) egyaránt hírneves Abraham Firkowicz (1787–1874), akire jellemző volt a régi források gyűjtése (e célból járt két alkalommal Közel-Keleten). Forrásgyűjteményét a mai szentpétervári Nemzeti Könyvtár elődje vásárolta meg 100 ezer rubelért.

Firkowicz forrásgyűjtő és -rendező tevékenységét Adolf (Abraham) Neubauer (1831–1907), a magyarországi származású könyvtáros és bibliográfus elemezte, s ennek nyomán számos pontatlanságban marasztalta el Firkowiczot, akit egyébként mások is kritizáltak.

A Firkowicz összegyűjtötte kéziratokból Izaak O. Sinani dolgozott. 1888-ban kiadta a karaim vallás keletkezésének és fejlődésének történetét.

A hírneves Saadi (882–942) óta a zsidó tudósok mindig intenzíven foglalkoztak a karaim vallással, s bírálták tantételeit. Lengyelországban Samuel Abraham Poznański (1864–1921) a Saadi elindította geon-korszak karaim bírálóinak biográfiai portréit adta ki, de ami még fontosabb, neves lengyelországi karaimok – főként irodalmárok – életrajzi adatait is összegyűjtötte. Ezt a 8 ezer cédulából álló gyűjteményt már nem tudta saját alá rendezni, illetve megjelentetni.

Jan Grzegorzewski (1846 vagy 1849–1922) Lengyelországban elsőként foglalkozott a karaim nyelvvvel, s így mint érdekelt vett részt a *Rocznik Orientalistyczny* c. évkönyv megalapításában.

Majer Bałaban (1877–1942/43) munkásságából sem hiányzik a karaim „szólám”. Alapítója volt a *Nowe Życie* folyóiratnak, benne tette közzé a később hét részbe szerkesztett tanulmányait. Nevéhez fűződik a karaimok történetére vonatkozó legteljesebb forrásgyűjtés.

Érdekes mozzanat Bałaban életében, hogy a németek három más zsidó tudóssal együtt arra kényszerítették, hogy készítse el a karaimok etnikai történetét. E megbízás vége az lett, hogy e négy tagú team „unisono” jelentette ki: a karaimok nem zsidók, ami nem volt közömbös a karaimok számára.

A 20. század elejétől a történészekon kívül más szakmák képviselői is érdeklődtek a karaim-kérdés iránt. Köztük volt etnológus, festő és művészettörténész. Tadeusz Kowalski (1889–1949) Grzegorzewski hagyatékát gondozta, és maga is jelentős nyelvészeti eredményeket ért el. Többek között kimutatta, hogy a karaimok nyelve kipszak török eredetű, és a lengyelországi karaimok északi és déli nyelvjárást beszélőkre oszlanak.

Kowalski tanítványa volt Aleksandr Mardkowicz (1875–1944), aki egyaránt jeleskedett szótárszerkesztésben, ismeretterjesztő művek kiadásában és karaim nyelvű folyóirat-alapításban (Utunk, illetve későbbi címen: Karaimok hangja).

Folyóirat-szerkesztőként működött együtt a vilniusi *Karaim gondolat*-tal, amelyet a karaim történelem és irodalom barátainak egyesülete adott ki. Az egyesület alapítója Seraja Szapszal (1873–1961) volt.

Ugyancsak Kowalskit tartotta mesterének A. Zajaczkowski (1903–1970), aki műveiben (többek között a *Karaims in Poland* címűben is) a karaimok kazár-eredetéről értekezik. Tőlük ered a karaimok igazság vallása, nyelve, antropológiája, néprajza és kultúrája. Hézagpótlók a lengyelországi karaim településeknek a 20. századig tartó történetét kísérő észrevételei-megjegyzései is. A *Karaim gondolat* szerkesztőjeként szerepel 1947-ig, majd az 1948-ban folytatásaként megjelenő *Przeгляд Orientalistyczny*-nak is.

Nemzetközi hírnevet szerzett Szymon Szyszman (1909–1993). Ő – Párizsban élvén – általánosságban foglalkozott a karaim-kérdéssel (vö. *Le Karaimisme. Ses doctrines et son histoire* c., 1980-ban kiadott munkájával). Folyóírata, a *Bulletin d'Étude Karaites*, halálával – sajnos – megszűnt.

Z. Abramowicz (1923–1990) a lengyelországi karaim települések történetének tudományos feldolgozására készült. Haláláig mindössze egy kötete jelent meg a vállalkozásnak.

A lengyelországi „karaimisták” eleddig utolsó jeles alakja Aleksandr Dubiński (1924–2002) volt; ő kb. 150 cikket írt a karaim nyelvről, irodalomról és történelemről.

A jelenleg élő tudós nemzedékből is sokan foglalkoznak a karaimokkal. A szerző befejezésül a következőképpen nyilatkozik a lengyelországi karaimisztikáról:

Noha az országban folyó karaim-kutatások kétszáz éves múltra tekintenek vissza, még mindig hiányzik az egyes települések tudományos feldolgozása, illetve az átfogó karaim-szintézis. Remélhetőleg a közeljövőben ezeket az adósságokat törleszteni lehet. Mindenesetre az a kritikai és narratív biográfiai és bibliográfiai szemle, amelyet a szerző e közleményében megvalósított, érdemi ösztönzője lehet a jövőbeli kutatómunkának.

Futala Tibor

Az orosz óhitűek gazdaságának vallási-etikai motivációja a XVIII–XIX. században

Kerov, Vladimir Vsevolodovič: *Konfessial' no-etičeskaâ motivaciâ hozajstvovaniâ staroverov v XVIII–XIX vekah.*
= *Otečestvennaâ istoriâ*, 2001. 4. no. 18–40. p.

A tanulmány szerzője mindenekelőtt arra mutat rá, hogy az orosz történelemtudományban igencsak megnőtt a gazdaságtörténet iránti érdeklődés, ami a közelmúlt radikális társadalmi-gazdasági változásainak köszönhető. Mostanában e vonatkozásban sincs se tiltott téma, se tiltott ideológia és tiltott szerző se: a megítélésnél csupán a dolgozatok értékét veszik figyelembe. A tematika sokféleségén belül – természetesen – szép számmal találkozhatsz különösen preferált témákkal. Közéjük tartoznak a vallás, a hitbéli etika gazdasági szerepéről írt dolgozatok. Az alábbiakban referált tanulmány is e kérdéskör nyomába szegődik.

A gazdaságtörténészek és szociológusok többsége – Max Weber nyomán – vallja, hogy egy adott korszak gazdasági elgondolásait, etikáját és formáit a „vallási áramlatok határozzák meg”. Szerzőnk is elfogadja ezt a tételt. Alapállításai a következők:

- Az európai társadalom újkor eleji transzformálódásának szerves része volt a vallási krízis.

- Ez a válság nem a vallásosság csökkenésében, hanem ellenkezőleg: növekedésében és elmélyülésében nyilvánult meg.
- A lelki-szellemi megújulást célzó törekvések a „keresztyénség újjáépülése és megtisztulása” jegyében és igényével bontakoztak ki.
- Nyugat-Európában a civil szféra által megkívánt változások egyértelműen és szükségszerűen a reformáció keretei között, illetve később a reformáció és a nem kevésbé modernizációs funkciójú ellenreformáció közötti küzdelemben valósultak meg.

E folyamatok végkifejlete a protestantizmus, melynek számos irányzata kialakította a mentalitás új vonásait, elvezette a társadalmi evolúciót a gazdaság vitelének új formáihoz, a vállalkozásokat, az anyagi javakban való gyarapodást „isteni elvárássá” emelte. Ez utóbbiak korábban igen szűk keretek között, a nyolcadik és a második parancsolat megengedte minimális térben léteztek csak.

Az ázsiai kontinensen is analóg folyamatok mentek végbe (pl. Indiában), ami arra utal, hogy a reformációnak mint a vallásos racionalizmus megnyilvánulásának bizonyos mértékig egyetemes jellege volt. Ezt támasztja alá az a tény is, hogy Oroszország se maradt ki a vallásos racionalizmus térnyeréséből.

A régi Oroszországban, akárcsak a reformáció előtti Európában, a túlvilági életre való koncentráció az emberi lét valamennyi szektorában minden mást kizáró parancs volt. Ennek megfelelően a vállalkozások a maguk gazdasági céljai miatt az „Isten és az ember előtt” gyakorta vétkes tevékenységek minősítették. A kereskedelem (a kupeckedés) és az ipar (a kézműipar) emiatt csak abszurd módon fejlődhetett (és persze: sokkal lassabban és ellentmondásosabban). Azoknak, akik ezeket a foglalkozásokat űzték, időnként vezekelniük kellett vagy elhallgatniuk foglalkozásukat és „vétségeiket”.

A helyzet fokozatos javítására először Nikon és Aleksej Nihajlovič pátriárka és – természetesen – I. Péter (1672–1725) vállalkozott, mégpedig nagy körültekintéssel és – mondhatni – államilag. A modernizáció az I. Péter által meghatározott keretben főként műszaki és oktatási-képzési kérdéseket érintett, de nem hozott létre a vállalkozások, általában a gazdasági korszerűsödés számára alkalmas – korszerű s megbízható – kulturális alapokat.

Az etatista modernizációval lényegében párhuzamosan a vállalkozói lelkiség diadalra juttatása érdekében egy másfajta korszerűsítés is megindult az országban, nevezetesen az óhitűeké. Ezáltal alternatív modernizálási modell jött létre.

Az óhitűek mozgalma élén Avvakum Petrov (kb. 1621–1682) protopópa állt. Ha az ő és a többi óhitű főpap tanításait összevetjük a protestantizmus tanaival, azt kell konstatálnunk, hogy a két mozgalom azonos célokat követve, analóg tanokat hirdetett, bár másfajta hitvallás alapján. Összességében az óhitűeknél és a protestánsoknál a célmegjelölés egyaránt az intenzív fejlődés volt, miközben mindkettő – Max Weber megállapítását igazolva – szükségszerűen a vallásos racionalizmus talaján állt. Ez annak ellenére szögezhető le, hogy Avvakum nézeteinek rendszere tradicionális, de teljes mértékben kihüvelykezhető belőle egy új típusú vallásos élet lényege.

Hogy a hivatalos modell és az Avvakum-féle alternatív „miként fért meg egymás mellett”, nem ennek a dolgozatnak a témája. Annyit azonban mindenképpen le kell szögezni, hogy elsősorban az óhitűek ragaszkodtak az orosz civilizáció hagyományaihoz, miközben megpróbálták hozzáigazítani őket a kor, a XVIII–XIX. század követelményeihez. S éppen ezáltal tettek szert jelentős történelmi életképességre.

Futala Tibor

Harc a fehérorosz történelem ellen

Sahanovich, Henadz: The War Against Belarusian History. = Education in Russia, the Independent States and Eastern Europe, 20. vol. 1. no. Spring 2002. 18–27. p.

A szovjet időkben Fehéroroszország története mint tantárgy nem is létezett a Belorusz Szovjet Szocialista Köztársaság közép- és felsőfokú oktatási intézményeiben, csupán fakultatív függeléke volt a Szovjetunió (gyakorlatilag Oroszország) történetének. A helyzet csak a Szovjetunió szétesésével változott meg, amikor a történettudomány kikerült a pártellenőrzés alól, és a történelemoktatást az új politikai realitásokhoz kellett igazítani. 1991-ben megjelent a fehérorosz történelem tanításának új koncepciója, ami a tényleges változások kezdetét jelentette. 1992-ben a Szovjetunió történetét beillesztették a világtörténelem oktatásába, s Fehéroroszország története ekkor lett először külön tantárgy. Az új koncepció célkitűzése az volt, hogy erősítse a fehérorosz identitástudatot, segítse a nemzeti emlékezet és a nemzeti tudat újjászületését, továbbá nemzetiségüktől függetlenül Fehéroroszország lojális polgáraivá nevelje a fiatalokat. Ugyanezek a prioritások érvényesültek az új iskolai történelemtantervben, amelyet Mihail Bics vezetésével egy tekintélyes tudósokból és pedagógusokból álló munkaközösség dolgozott ki. Ennek megfelelően az 1993/1994. tanév elejére húsz –különböző iskolák és osztályok számára készült – új történelem tankönyv készült el fehérorosz nyelven. Ezekben Fehéroroszországban most először nem az osztályharc, hanem az egész nemzet szempontjából mutatták be az ország történelmét. A fehérorosz államiság eredetét a polocki fejedelemségre (X–XII. század) és a Litván Nagyfejedelemségre (XII–XV. század) vezették vissza, nyíltan szóltak az orosz cároknak a fehérorosz területek elleni pusztító háborúiról, s a modern kor története kapcsán a totalitárius szovjet rendszert negatív beállításban tárgyalták.

Az új tankönyvek a hagyományos szovjet felfogástól gyökeresen eltérő módon ábrázolták a fehérorosz történetet, ami a régi rendszer aktív híveinek dühét váltotta ki. Amikor aztán 1994-ben Aljakszandr Lukasenka került hatalomra, ezek a keményvonalasok érkezettnek látták az időt arra, hogy támadást indítsanak a demokratikusan gondolkodó történészek ellen és visszaállítsák a múlt szovjet vízióját. Ettől kezdve Fehéroroszországban a történelemoktatás a legélesebb konfliktusok terepévé és az állami ideológusok megkülönböztetett figyelmének a tárgyává vált.

1995 augusztusában az állami média nyilvánosságra hozta az elnök döntését, miszerint az új történelemkönyveket kitiltja az iskolákból és visszahozza a szovjet tankönyveket. Az Oktatási Minisztérium valóságos pánikba esett, mert ezt már tisztán technikai okokból sem lehetett végrehajtani. Erre Lukasenka nyilvánosan cáfolta, hogy be lennének tiltva az új történelemtankönyvek. Augusztus 23-án az elnök és az oktatási minisztérium képviselői értekezletet tartottak e témában, amelyen az a döntés született, hogy a „nemzeti demokratikus” tankönyveket ideiglenesen engedélyezik, de a következő tanévre újakat kell írni. Ebből a célból felállítottak egy állami bizottságot, amelybe csak a korábbi sztálinista iskola képviselőit hívták meg. Feladata az volt, hogy reszovjetizálja, visszaterelje a régi ideológiai kerékvágásba a történelemoktatást, s ezzel megkezdődött a harc a fehérorosz történelem ellen.

Az állami bizottság ideológiai cenzúra alá vetette a tankönyveket. Ezzel egyidejűleg sajtókampány is indult, amelynek során cikkek és olvasói levelek jelentek meg „veteránok” és „tanítók” tollából, akik ezeket a „felforgató kiadványokat” ostromozták. Különösen kivette a részét az új tankönyvek és az egész nemzeti elkötelezettségű történetírás elleni kampányból a szovjet államiság és a szovjethatalom védelmezőjeként 1996-ban színre lé-

pő „Történelmi Ismeret” nevű egyesület. Az Adam Zaleski vezette csoportot elsősorban a legújabbkori történelem érdekelte, a II. világháború eseményei, a partizánmozgalom és a szovjet rendszer értékelése, de kirohanásokat intéztek a régebbi korokat tárgyaló tankönyvek egyes megállapításai ellen is. „Russzofóbiával” vádolták meg azokat a szerzőket például, akik pozitív eseményként mutatták be az 1596. évi breszti egyházi uniót, vagy éppen nem értékelték pozitívan Lengyelország XVIII. század végi felosztásait, amelyek következtében Fehéroroszország egész területe a cári Oroszország része lett.

A politikai cenzúra a történettudományban 1996-ban kezdődött, amikor a Masztackaja Litaratura kiadónál éppen megjelenés alatt álló könyveket tiltottak be. Egy évvel később, 1997-ben már a könyvesboltokból vonták vissza U. Arlou *Honnan jöttünk?* című népszerű könyvét. A cenzúra megjelenése szimbolikusan abban nyilvánult meg, hogy az éppen kiadás alatt álló *Fehérorosz történelmi enciklopédia* 3. kötetéről levették a nemzeti címet. Megindult a kampány az akadémiai Történettudományi Intézet ellen, mivel itt működött az első két kötet szerzőinek jelentős része. 1999-ben az akadémia saját belső szabályzatát megsértve leváltotta az intézet igazgatóját, s helyére a párttörténelmi intézet egykori vezetőjét nevezte ki. A hatalomátvételt jelezte, hogy 2000-ben az intézet falán emléktáblát helyeztek el annak az akadémikusnak a tiszteletére, aki a harmincas években levezényelte a „nemzeti demokraták” eltávolítását az akadémiai intézetekből. Az itt dolgozó történészek „átnevelése” azonban nem járt sikerrel, titkos szavazás esetén mindig az igényes és gerinces kutatók jutottak be a különféle választott testületekbe. Erre az akadémia elnöke azzal fenyegette meg az ott dolgozókat, hogy feloszlattja az intézetet, majd a köztársasági elnök hivatala mellett állít fel egy másikat, ahová már csak a politikailag megbízható munkatársakat veszik át. Hogy milyen tudományt fognak ott művelni, azt nem nehéz előre látni.

Jelenleg teljes a bizonytalanság a Történettudományi Intézet jövőjét illetően. Az egész Fehérorosz Tudományos Akadémia sorsát azonban megpecsételte egy 2001. októberi elnöki rendelet, amely az akadémiát közvetlen elnöki ellenőrzés alá helyezte. Az akadémia elnökét Lukasenka maga nevezte ki az elnöki adminisztráció korábbi vezetője személyében. Felszámolták a korábbi belső demokráciát, a választott vezetők helyére kinevezettek kerültek. Úgy tűnik, hogy az egész akadémia valamiféle tudományos minisztérium-má alakul át, de az átalakítás menetrendje még nem ismeretes.

Zoltán András

A török szultán orosz alattvalói

Makarova, I. F.: Russkie poddannye tureckogo sultana. = Slavánovedenie, 2003. 1. no. 3–17. p.

A XVIII. században nagy létszámú orosz csoportok települtek át a Balkán török fennhatóság alatt álló területeire: először óhitűek, később zaporozsjei kozákok. Ezenkívül menedéket remélt a Duna túlsó partján mindenki, aki Oroszországban összetűzésbe került a törvényekkel: szökött jobbágy, szektás és közönséges bűnöző egyaránt. Dobrudzsa és Északkelet-Bulgária korábban ritkán lakott területén nagy orosz telepek jöttek létre. A XIX. század '60-as és '70-es éveiben az oroszok száma ebben a régióban 11–15 ezer között ingadozott, noha ekkor már sokan visszatelepültek Oroszországba. Ebből a számból mintegy 8,5 ezret az óhitűek tettek ki.

Elsőként a Nyekraszov-féle óhitű kozákok kértek menedéket török földön a XVIII. század közepén. Hányattatásuk az 1707. évi Bulavin-féle Don-vidéki felkeléssel kezdő-

dött: miután maga Kondrat Bulavin elesett, egyik közeli híve, Ignatyij Nyekraszov atamán néhány ezer kozákot (a népdalok szerint negyvenezret) családostul a Kubany vidékére menekített, amely ekkor a krími kánok fennhatósága alá tartozott. A menekültek a mai Anapa környékén telepedtek le, hűséget esküdtek a kánnak, és sok éven át hadseregének legütöképesebb egységét alkották. Nyekraszov 1737-ben bekövetkezett haláláig állt kozákjai élén, akiket róla neveztek el Ignát-kozákoknak vagy Nyekraszov-kozákoknak. Ő alkotta meg a kubanyi kozákok szervezeti felépítését, sőt a hívei által később áhitattal őrzött és követett erkölcsi és életviteli szabályzatot, az ún. Ignat-könyvet. Amikor az Orosz Birodalom terjeszkedése folytán kénytelenek voltak feladni Kubany-vidéki szállásukat, bebocsátást kértek az Oszmán Birodalomba, s az 1740–1760-as évek folyamán Kis-Ázsián keresztül vonultak át a Balkán északkeleti részére. Azzal a feltétellel fogadta be őket a török állam, hogy önálló lovas egységként szolgálnak a török hadseregben. A XVIII. század utolsó harmadában a Nyekraszov-kozákok gyakorlatilag már teljes létszámban Dobrudzsában és a Duna-deltában laktak, egymás után alapították meg településeiket. Csatlakoztak hozzájuk más óhitűek is a csernyigovi, harkovi és orjoli kormányzóság területéről. Ez utóbbiak eredetileg nem kozákok, hanem egyszerű parasztok voltak, akik meg akarták tartani régi hitüket, és az üldöztetések elől menekültek el Oroszországból. A körülöttük élő más nemzetiségű lakosság az óhitű oroszokat eredetükre való tekintet nélkül egységesen lipovánnak nevezi. A Nyekraszov-kozákok fő foglalkozási területe új szálláshelyükön a halászat lett. Foglalkoztak földműveléssel is, de az másodlagos jelentőséggel bírt. Mivel a környező lakosság inkább állattenyésztéssel és földműveléssel foglalkozott, a dobрудzsai halgazdaság meghatározó szereplőivé idővel a lipován halászok lettek. 1811-ig éltek háborítatlanul Dobrudzsában, amikor az orosz sereg közeledtén a hírére jelentős részüket áttelepült Kis-Ázsiába a Majnosz-tó partvidékére és Macedóniába az Enoszi-öböl partjára. Kis-Ázsiában öt faluban éltek a XX. század elejéig, amikor is kezdtek ismét visszaköltözni a Balkán-félsziget északkeleti részébe. A macedóniai telep rövid életű volt. A dobрудzsai telep 1828–30-ban is veszített népességéből, mert egy viszonylag nagy csoport ekkor áttelepült az orosz fennhatóság alá tartozó Besszarábiába. Ez azonban kivételes példa, mert a telepesek a török hatóságoktól olyan kedvezményeket kaptak, amelyek Oroszországban elképzelhetetlenek lettek volna. Földet ingyen kaptak annyit, amennyit meg tudtak művelni, számos adókedvezményben is részesültek. Megőrizték belső önkormányzatukat, közigazgatási és igazságszolgáltatási autonómiájukat, szabadon gyakorolhatták vallásukat, akadálytalanul megtarthatták szokásaikat. Ennek következtében – a Tatarica és Kazaško falvakban újabban végzett vizsgálatok szerint – máig viszonylag tisztán megőrizték délorosz nyelvjárásukat, doni eredetű folklóriumukat. Az Oszmán Birodalom szétesése és az új nemzetállamok kialakulása már nem volt ilyen kedvező a Nyekraszov-kozákok számára, ezért a XX. században már tömegesen telepedtek át Oroszországba.

A zaporozsjei kozákok (a hagyomány szerint mintegy ötezer fő) ugyanolyan feltételekkel telepedhettek le az Oszmán Birodalomban, mint a Nyekraszov-kozákok. Betelepülésükre közvetlenül a zaporozsjei Szics szétverése (1775) után került sor. Eleinte a Duna-deltában akartak letelepedni, de ott a Nyekraszov-kozákok ellenállásába ütköztek, de némi kiterő után mégis Dobrudzsában telepedtek meg, ahol véres küzdelmet folytattak a Nyekraszov-kozákokkal a halászat ellenőrzéséért, amelyből 1811-ben ők kerültek ki győztesen. 1828-ban az orosz csapatok közeledtére vezetőik megalkudtak az oroszokkal abban, hogy amnesztia és kiváltságaik megtartása fejében átállnak az oroszokhoz. Mintegy ötszázan orosz szolgálatba álltak, belőlük lett az azovi kozák sereg. A többieket a törökök lefegyverezték, kiváltságaikat megszüntették, és a többi keresztény rája sorába

süllyedtek. Ezekből és a hozzájuk csatlakozó későbbi orosz betelepülőkből alakult ki a rusznáknak nevezett etnikai csoport, amely nyelvjárásában, ruházatában, szokásaiban határozottan megkülönböztethető a lipovánoktól. Mivel nem óhitűek voltak, Oroszországgal szemben nem voltak ideológiai kifogásaik, ezért könnyebben költöztek vissza Oroszországba, ha az előnyösnek látszott, így különösen az oroszországi jobbágyfelszabadítás után.

Zoltán András

A KISEBBSÉGGUTATÁS KÖNYVEK

megjelent kötetei

Bulla Béla–Mendöl Tibor: **A Kárpát-medence földrajza**

Tóth János: **Szentpéterfa**

Kniezsa István: **Magyarország népei a XI. században**

Trianon. A magyar békeküldöttség tevékenysége 1920-ban

(szerk.: Pomogáts Béla, Ádám Magda, Cholnoky Győző)

(elfogyott)

Pukánszky Béla: **Német polgárság magyar földön**

Rátz Kálmán: **A pánszlávizmus története**

A magyarság és a szlávok (szerk. Szekfű Gyula)

Schengen. A magyar–magyar kapcsolatok az uniós

vízumrendszer árnyékában

(szerk.: Tóth Judit)

Petőfi a szomszéd és rokon népek nyelvén

(szerk.: Gulya János és Kerényi Ferenc)

Kniezsa István: **Kelet-Magyarország helynevei**

Kárpát-medencei önismeret (szerk.: Cholnoky Győző)

Pomogáts Béla: **Változó Erdély**

Eckhardt Sándor: **A francia forradalom eszméi**

Magyarországon

Lukács István: **A megváltó Mátyás király színeváltozásai**

a szlovén néphagyományban és szépirodalomban

Niederhauser Emil: **Nemzet és kisebbség**

Barna Gábor: **Búcsújárók**

Szekfű Gyula: **Állam és nemzet**

A történeti Erdély (szerk.: Asztalos Miklós)

Saint Stephen and His Country. A Newborn Kingdom

in Central Europe: Hungary

(szerk.: Zsoldos Attila)

Mályusz Elemér: **A középkori magyarság település-
és nemzetiség-politikája**

Nyomárkay István: **Anyanyelvi ébredés és hagyomány
nálunk és szomszédainknál**

Kalász M.–Kovács J. L.–Balogh F. A.–Komáromi S.:
Fejezetek a magyarországi német irodalom történetéből

Lőkös István: **Nemzettudat, nyelv és irodalom**

Fried István: **A közép-európai szöveg univerzum**

Fehérvári Győző: **„Dalnak új utat mutattam...”**

A KALEVALA és a KALEVIPOEG összehasonlító elemzése,
magyarországi fogadtatása és hatása

Köpeczi Béla: **Erdélyi történetek**

**Kisebbségi lét és érvényesülés. A magyar lakosság
munkaerő-piaci kihívásai a Kárpát-medencében**
(szerk.: Fábri István)

Kniezsa István: **Helynév- és családnév-vizsgálatok**

**Merre visz az út? A romák politikai és emberi jogai
a változó világban** (szerk.: Majtényi Balázs)

Niederhauser Emil: **Magyarok és Európa**

Makkai Béla: **Végvár vagy hídfő?**

Moravcsik Gyula: **Bizánc és a magyarság**

Kristó Gyula: **A korai Erdély** (angol nyelvű)

Kristó Gyula: **Nem magyar népek
a középkori Magyarországon**

Megjelenés előtt:

Kovács József László: **Sopron–Ödenburg:
700 év irodalma két nyelv vonzásában**

Bíborbanszületett Konstantín: A birodalom kormányzása
(ford. és szerk.: Moravcsik Gyula)